

ETO: 81'282(439SZE)

81'271

316.356.2

DOI: 10.19090/hk.2025.3.158-172

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

DOBÓ Mónika

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

Szeged, Magyarország

monika.dobo10@gmail.com

ORCID 0009-0003-1792-5472

A SZEGEDI NYELVJÁRÁS VIZSGÁLATA EGY CSALÁDON BELÜL

Examining the dialect of Szeged within a family

Analiza segedinskog dijalekta u okviru jedne porodice

A tanulmány a Szeged és környékén jellemző ő-ző nyelvjárás használatát és az ahhoz kapcsolódó nyelvhasználati attitűdöket vizsgálja. A kutatás kvalitatív módszereken alapul, négy szegedi családtaggal készített interjúra építve. Az eredmények azt mutatják, hogy míg a fiatalabb generáció tagjai ritkábban használják az ő-ző nyelvváltozatot, annak megítélése körükben pozitívabb, mint az idősebbek esetében. Emellett a tanulmány elemzi a közoktatás szerepét a nyelvjárások percepciójában: az iskolai uniformizálás és a standard nyelvváltozat hangsúlyozása sok esetben negatív hatással van a nyelvjárási formák fenntartására. A vizsgálat továbbá rávilágít arra, hogy a nyelvjárásokkal szembeni attitűdök akár egy családon belül is jelentős eltéréseket mutathatnak, ami releváns szempontot jelenthet a pedagógiai szemlélet formálásában.

Kulcsszavak: nyelvi attitűdök, Szeged környéki nyelvjárás, családon belüli nyelvhasználati különbségek

Bevezetés

A nyelvjárások társadalmi megítélése és a beszélők nyelvi attitűdjei meghatározó szerepet játszanak a nyelvváltozatok fennmaradásában és használatában. Kontra Miklós, Németh Miklós és Sinkovics Balázs (2016) átfogó kutatásukban bemutatták Szeged 21. századi nyelvi helyzetét, feltérképezve a helyi

nyelvváltozat sajátosságait és a beszélők nyelvhasználati szokásait. A magyar nyelvjárások társadalmi megítélését más régiókban is vizsgálták: Parapatics Andrea (2020) a nyugat-magyarországi beszélők attitűdjeire fókuszált, valamint későbbi tanulmányában is foglalkozott a témával (Parapatics 2022), míg Berente Anikó és munkatársai (2023) Szeged és környékének nyelvi vélekedéseit elemzik. Jelen kutatás ezen előzményekre építve a szegedi nyelvjárás megítélését vizsgálja egy családon belül, különös tekintettel a helyi beszélők attitűdjeire és nyelvhasználati sajátosságaira.

A kutatás rövid bemutatása

A dolgozat a nyelvjárások – pontosabban a Szeged környéki nyelvjárás – használatát és megítélését vizsgálja egy családon belül. Elemzi két generáció nyelvjárással kapcsolatos tapasztalatait, illetve az iskola hatását a nyelvhasználatukra. A kutatás elsődleges módszere strukturált szociolingvisztikai interjú, amely a Berente és munkatársai (2023) által összeállított kérdéssorra épült. A kérdéseket spontán módon kiegészítettem az interjúk során a pontosabb válaszok érdekében. Mivel a családot ismerem, így az egyéni interjúk mellett bizonyos mértékig a résztvevő megfigyelést is alkalmaztam: a vizsgálat egy család több generációjára terjedt ki, lehetőséget adva a családon belüli nyelvhasználati különbségek feltárására. Az interjúk során valamennyi résztvevő a standard nyelvváltozatot használta, ám ezek az adatok a résztvevő megfigyelésnek köszönhetően kiegészültek a mindennapi beszédhelyzetekben megfigyelt nyelvhasználatukkal. A tanulmány négy, körülbelül másfél órás interjúra épült. Az idősebb generációt az ötven év fölötti korosztály képviseli, amelybe az édesanya, az édesapa és az édesapa testvére (a továbbiakban Anya, Apa, Testvér) tartozik, míg a fiatalabb korcsoportot egy huszonéves lány képviseli (Anya és Apa gyermeke, a továbbiakban: Lány).

A kutatás célja a fiatalok és idősebbek közötti nyelvhasználat és attitűdbeli különbségek feltárása, valamint annak vizsgálata, hogy az iskola milyen hatással van a nyelvhasználatra és a nyelvi attitűdökre. Emellett fontos szerepet kapott a szülő-gyermek közötti nyelvi hatások elemzése, különös figyelemmel arra, hogy milyen mértékben öröklődnek a nyelvi attitűdök a két generáció között. A kutatás azt is vizsgálja, hogyan látják a családtagok a nyelvjárási hagyományok megőrzésének lehetőségeit, és hogyan értékeli az iskola szerepét saját nyelvhasználatuk formálásában, mind a közoktatásban, mind a mindennapi kommunikációban.

Az adatközlők nyelvi háttere és nyelvi vélekedései

Az Apa szegedi születésű, és egész életében itt is élt. Legmagasabb iskolai végzettsége szakmunkásképző, szerkezetlakatos és CNC esztergályos szakmával rendelkezik. Felnőtt korában OKJ-s képzéseket végzett (klíma- és hűtőgépszerelő; hőszivattyú-szerelő; villanszerelő), amelyek szükségesek voltak vállalkozása beindításához. Szegediként – és szegedi szülők gyermekeként – egész életében nyelvjárásban beszélt, ugyanis otthon is ezt hallotta szüleitől, illetve más rokonaitól. Már általános iskolában elkezdtek a standard nyelvhasználatra nevelni, ugyanis, ahogy fogalmaz, „elit” iskolába járt, ahol nyelvjárásban nem volt szabad beszélni: a tanárok rászóltak a diákokra, amikor előfordult. Arra a kérdésre, hogy általános iskolás korában ugyanúgy beszélt-e, mint a többi gyerek, azt a választ adta, hogy „amikor általános iskolába mentem, ez mindjárt az első évbe” zavaró volt, és onnantól kezdve nyilván, tehát Újszegeden, effektíve sport tagozatos, elit iskolába jártam, ööö... ott ott gyorsan meg kellett tanulnom alkalmazkodni és e betűvel beszéltem”. Ebből az derül ki, hogy rögtön a közoktatásba lépve már megkérdőjeleződött nyelvi identitása, hiszen nem volt szabad a vernakuláris változatát használnia. Ebben az iskolában egy homogén, főleg standard nyelvváltozatot beszélő közeg vette körül, ahol nem volt nyelvjárási változatosság. Elmondása szerint, amikor középiskolába ment, már egy heterogénebb környezet várt rá, ugyanis a megyéből több településről jöttek a diákok, akik egymástól különbözően beszéltek. Talán ez eredményezte azt, hogy mind a diákok, mind a tanárok jóval elfogadóbbak voltak a nyelvjárási beszédet illetően. Munkája során kollégáival is *ő*-zik, hiszen a munkatársai is valamilyen nyelvjárást beszélnek. A lányával vezetik ketten a céget, ezért egymás között egyértelmű, hogy *ő*-zve beszélnek. A másik munkatársa vajdasági származású, akinek a nyelvjárása „*még különösebb, mint a miénk*”, harmadik munkatársa pedig egy Szegedtől kb. 30 km-re lévő faluban él, és szintén *ő*-ző nyelvjárásban beszél. Ezért a munkatársak egymás között saját nyelvjárásukat használják, ami arra utal, hogy nem félnek a nyelvi megbélyegzéstől. Amikor ügyféllel találkoznak, akkor alkalmazkodik: ha az ügyfél *ő*-vel beszél, az Apa is szívesen *ő*-zik; viszont „ha orvoshoz, ügyvédhez, bárki értelmiségihez vagy olyanhoz, aki aki csak az e betűs szegedi nyelvet ismeri, ott nyilván változatok és e betűvel beszélek én is”. Ebből arra következtethetünk, hogy még ha nem is szándékosan, de az iskolai végzettséghez és a társadalmi helyzethez köti a standard és a nyelvjárási beszédet, és úgy véli, hogy magasabb státuszú emberekkel szemben a standardot célszerű használnia. Vagyis jellemző rá a szituációs kódváltás.

A Testvér nyelvhasználata hasonló, mint az Apáé: váltogatja a standard és a szegedi nyelvváltozatot. Ő több nyelvjárási szóalakot használ, mint az Apa, ez az interjúból is kiderül, de személyes megfigyelésem is alátámasztotta. Gyermekkora, illetve fiatalokra értelemszerűen hasonló az Apáéhoz: újszegedi általános iskolában kezdte meg tanulmányait. A nyelvi környezet miatt ő is már az iskolába lépve átvette a standard nyelvváltozatot. Szerinte ebben az időszakban ugyanúgy beszélt, mint a többi gyerek, „az iskolába mekegtünk, azon kívül meg *ö*-vel beszéltünk otthon”. Tanulmányaival egy szegedi szakközépiskolában végzett, legmagasabb iskolai végzettsége szakmunkásképző, és vízvezeték-szerelő szakmával rendelkezik. Jelenleg a Szegedtől nem messze lévő városban, Sándorfalván él. Elmondása szerint középiskolában már nem foglalkoztak azzal a tanárok, hogy a tanulók beszédét javítsák, de ő ott is *e*-vel beszélt, hiszen már megszokta, hogy így kell. Azzal, hogy nem az otthoni nyelvváltozatát beszélte, nem is volt miért megszólítani: „...jobb érzés úgy beszélni, mint a többség körülöttem” (vö. Parapatics 2020, 16). A beilleszkedés vágya általános emberi tulajdonság, és a nyelvhasználattal sincs ez máshogy. Ha a nyelvjárási beszélő egy *e*-vel beszélő környezetben átvesszi a standard nyelvhasználatot, könnyebben be tud illeszkedni, és mindemellett kevésbé teszi ki magát a nyelvi megbélyegzésnek. Saját beszédére rákérdezve azt mondja: „nekem nincs vele bajom”. Hasonló véleményt mutat, mint a SZÖSZI egyik adatközlője (Kontra és mtsai. 2016, 154): „Én én én nem is bánom, mög nem is abszolúte nem *ö* szégyöllöm, mért mért szégyöllénem?”

Mindkét férfi adatközlőnél fontosnak tartom azt a megfigyelésemet megemlíteni, hogy az interjú előtt és után, illetve más alkalmakkor is *ö*-vel beszéltek velem is, a jelenlétemben is, ám a felvétel ideje alatt végig a standard nyelvváltozatot használták.

Az Anya Veszprémben született, de még gyermekkorában Szegedre költöztek, és iskolába már ide járt. Ötvennégy éves nő, legmagasabb iskolai végzettsége érettségi. Az Apa felesége. Egy ma is jó hírű, erősnek mondható általános iskolába járt Szegeden, középiskolába pedig egy élelmiszeripari technikumba, és jelenleg levéltáros a foglalkozása. Az interjúban elmondta, hogy az édesanyja egy Balaton melletti faluban született. Dunántúli faluból származóan édesanyja kisgyermekként nyelvjárással beszélt, de kiskorában őt is leszoktatták erről. Amikor az órán azt mondta, hogy *rizsa*, körmöst kapott a tanítónőtől, és ezért ő teljesen áttért a standardra. Ezt a hozzáállást átadta két gyermekének – köztük az Anyának is –, ezért ők sem beszéltek semmilyen nyelvjárársban, illetve – amint ez ebből az interjúból is kiderült – a nyelvjárársokkal szemben rendkívül negatív attitűdöt mutatnak. Az Anya édesapja a mai Szlovákia terü-

letén lévő Gutáról (egy csallóközi magyar többségű városból) származik, ezért az ő beszédében néhol érezhető a szlovák nyelvi hatás, ám ez nem annyira érezhető, és a gyerekei nem vettek át belőle semmit. Az Anya saját bevallása szerint gyermekeivel a standardot beszéli, elenyésző szegedi szót használ, és nem beszél nyelvjárásban, tapasztalatom szerint viszont rendszeresen hallhatók tőle is nyelvjárási formák. Emlékei szerint általános iskolában úgy beszélt, mint a többi gyerek, de „volt pár falusi”. Tehát emlékei szerint az általános iskolában mindenki a standard nyelvhasználatot beszélte. Arra a kérdésre, hogy középiskolában is ugyanúgy beszélt-e, mint mások, a következőt válaszolta: „igen, de általános iskolába csak néhány hétig jártak ezek a gyerekek, akik nem magyarul beszéltek”. Ezzel a válasszal arra utal, hogy azok az osztálytársai, akik valamilyen nyelvjárással beszéltek, gyakran még az általános iskolát sem tudták befejezni, illetőleg azt a szemléletet is képviseli, hogy a magyar nyelv a standarddal azonos. Ezt mutatja az is, hogy az interjúban olyanokat is mond, hogy az általános iskolában „mi nagyon szépen, jól, magyarul tanultunk beszélni”. Az iskolában náluk a tanárok rendszeresen javították a tanulók beszédét, hogy mindenki ’szépen’ és ’helyesen’ beszéljen.

Az Anya abban az időben járt általános iskolába, amikor a nyelvművelés, az egységesítő, a köznyelvet terjesztő és azt más nyelvváltozatoknál magasabbra értékelő szemlélet volt jellemző, és ez hatással volt a szemléletére (Sándor 2014, 415–416). Ez azt eredményezte, hogy a nyelvjárási beszélők a hétköznapiakban a standardot használták. Az Anya olyan mértékben követte ezt a nézetet, hogy ő is javította más beszédét: „osztálytársam mikor mondta, hogy... az ötödik óra után, hogy ’Ó, de aludnák’. Na, avval a mozdulattal. Utána szerintem egy hónapig nem beszélt vele senki. Nem rosszból, de megtanulta, tehát utána már szépen beszélt.” Megkérdeztem tőle, milyen érzés lehetett ez az osztálytársának: „Rossz. Hát rossz érzés, de inkább mi, osztálytársaktól kapja meg, mint az életbe’ bárkitől” (ehhez vö. Sándor 2014, 417–429).

A Lány huszonhat éves, születése óta Szegeden él, viszont három évet Ausztriában töltött. Mind az általános, mind a középiskolát Szegeden végezte. Legmagasabb iskolai végzettsége az érettségi, amely tartalmaz egy szakirányú érettségit vendéglátás és marketingből. Az érettségi után elvégezte a kézápoló és műkörömépítő szakmát. Mint a fentebbiekből tudható, az apja (Apa), illetve apai ágon lévő rokonai a szegedi nyelvjárással beszélnek, édesanyja (Anya) leginkább a standard nyelvváltozatot használja. Édesapja miatt tudja is, és beszéli is az *ö-ző* változatot, de nála sokkal ritkábban fordul elő az *ö-zés*. Mivel édesanyja töltött vele több időt gyermekkorában, és ki is javította beszédét, ha nem az általa vélt *’helyes magyar’*-t beszélte, illetve – elmondása szerint – az

iskolában nem volt szabad nyelvjárással beszélni, így leginkább édesapjával való beszélgetése során fedezhető föl nála az *ö*-zés. Ő beszél a legkevésbé nyelvjárással, mégis ő rendelkezik a leginkább pozitív attitűddel a nyelvjárásokkal illetően. Saját bevallása szerint leginkább *e*-vel beszél a hétköznapiakban is, ezért nem gúnyolták beszéde miatt. Említi, hogy néha nevettek a „vicces” szavakon, amelyeket a családjával használ. Erre példának a *töncsöre* (kis üvegtál) szót említi, amit tapasztalatom szerint kevesen ismernek, de a Szegedi szótár tartalmazza: „*töndzsöre* (-ét, -éjjé) fn. 1. 'nagyobb cserépbögre'. 2. 'ácsoknak vörösfestékes faedénye'. TszCs. 3. 'vastag, széles porceláncsésze'. Tá. Más alakjai *töncsöre*, *csöntöre*, *csöncsöre*. Tá.” (Bálint 1957, 594).

A nyelvjárások megítélése

Az Apa saját nyelvhasználatát, nyelvjárását ellentmondásosan ítéli meg: szerinte „nem annyira helyénvaló”, ugyanis „megbélyegzik az embert, ha tájszólással beszél”. A megbélyegzéssel ugyanakkor nem ért egyet, hiszen „minden országba’ vannak tájnyelvek”; „én se szólok meg a palócot”. Tehát ő saját magát elfogadónak tartja, nemcsak a szegedi nyelvjárást, hanem a magyar nyelvterületeken lévő más változatokat sem ítéli el, mégis a társadalmi normák miatt saját beszédét nem tartja eléggé helyesnek. Ebben a gondolkozásmódban felfedezhető egy kis kettősség, hiszen hiába elfogadó más személyek nyelvjárását illetően, ha a saját nyelvjárását helytelennek tartja. Arra a kérdésre, hogy megszólták-e már tájszólása miatt, igenlő választ adott, és hogy hogyan érezte magát emiatt, a következőt felelte: „Rossz. Abszolút rossz. Tehát én... emlékszem is rá, hogy úgy mentem haza a szüleimhez, hogy nekem borzasztó rosszul esett. De ugye két bátyám van, ők mindjárt igazat adtak nekem, hogy nem mekeregni kell. Mi otthon a családban tájszólással beszélünk. És otthon azért gyors vigaszra leltem.” Saját elmondása szerint beszéde alapján valószínűleg meg tudja ítélni, egy bizonyos személy mennyire megbízható vagy becsületes. Arra a kérdésre, hogy meg tudja-e ítélni, az illető mennyire okos vagy intelligens, azt a választ adta, hogy „nem a tájszóláson múlik, hanem hogy valaki mennyire változatosan beszél. Mennyire tud okos dolgot mondani.” Tehát azt, hogy egy embernek milyen jelleme van, és mennyire intelligens, nem nyelvváltozattól teszi függővé, hanem inkább attól, hogy mennyire választékosan fejezi ki magát. Emellett nem szokta javítani más emberek beszédét, mivel belátja, hogy nem ért hozzá: „nem szoktam [javítani]. Nem vagyok nyelvtanár.” A másik három adatközlő is azt állította, hogy valószínűleg meg tudják ítélni egy bizonyos személy becsületességét és intelligenciáját, és ők is a szókincs és a változatos beszéd alapján gondolják ezt.

A Testvér másokat nem javít ki beszédükben, mert nem tudja, és nem is szeretné megítélni, hogy mi a *'helyes'* beszéd, és mi nem. Az interjú kérdéseire adott válaszai alapján viszont arra is fény derült, hogy a nyelvjárással beszélőket alacsonyabban iskolázottnak tartja, mint a standard nyelvhasználatot beszélőket, még akkor is, ha egyébként tetszik neki az adott nyelvjárás. Az ügynökteszt során a standardban beszélőket egyetemi diplomát végzett embereknek tartja, az *ö*-vel beszélőket pedig mindkét esetben gyári munkát végzőnek gondolta. (Érdekes lenne egy olyan szöveg lejátszása után is feltenni ezeket a kérdéseket, amikor egy tudományos szöveget ad elő a beszélő *ö*-zve, hiszen azt állította, hogy a választékosság szerint ítélte meg a két beszélő iskolai végzettségét.) Ez a felfogás talán abból adódhat, hogy az általános iskolában őket is átnevelték a standard nyelvhasználatra, ezért kialakulhat egy olyan elképzelés, hogy aki magasabban iskolázott, átvette a standardot.

Az Anyával készített interjú alapján kiderül, hogy a nyelvjárásokat elítéli, nem tartja szépnek, sőt mi több: nem tartja magyarnak, „Aki nem otthonról hozta a szép magyar beszédet, *ő*... az csak úgy tudott megmaradni, ha megtanult magyarul. Vagy *ő*ő tájszólás nélkül beszélni.” Ezt az anyjától és az iskolában tanult szemléletet nagyon erősen képviseli, és azt feltételezem, hogy sokszor nem is érzékeli, hogy valahol jelen van a szegedi beszéd, vagy legalábbis nem tűnik föl neki. Például azt állítja, hogy van szegedi beszéd, de „általában mindenki szépen beszél”. A környezetében – a férje családja felől főleg – rendszeresen hallani nyelvjárásbeli beszédet: az Apa és Testvére hivatalos helyen *e*-vel beszél, de otthoni környezetben mindig *ö*-zik, azaz férje is *ö*-zve beszél hozzá és gyermekeikhez is, és gyermekei is kisebb-nagyobb mértékben *ö*-znek. Férje idősebb rokonai viszont nem váltogatják, hanem tisztán *ö*-vel beszélnek, szituációtól függetlenül, őket nem is hallottam standard nyelvváltozatban beszélni. Ezt viszont az Anya nem érzékeli, hiszen azt mondja, hogy a férje családjában csak nagyon kis mértékben fordul elő az *ö*-zés. Ezért feltételezem, hogy nincs teljesen tudatában a nyelvjárási beszéd jelenlétének, és úgy ítéli el a nyelvjárásokat, hogy észre sem veszi, mennyien beszélnek így a környezetében. (Hozzáteszem, hogy bizonyos mértékű nyelvjárási beszéd – például embör – nem tűnik föl neki, de az ügynökteszt során előforduló autochton alak már igen, ezt a beszédet már nyelvjárásnak hívja, és azt feltételezem, azért tűnik fel neki, mert a férje nem használja ezt az alakot.)

Amikor megkérdeztem, hogy milyennek találja a szegedi beszédet, azt a választ adta, hogy „semlegesnek, de semmiképpen nem szépnek”; „mert minket úgy tanítottak, hogy szépen, jól magyarul. Tehát az nem... a tájszólás az nem volt benne.” Kérdezem: „Akkor az iskola miatt?” Igenlő választ ad,

és hozzátette, hogy a szülei hatására is, amiért leszidta a tanár az édesanyját. Szerinte a standard magyar a szép, jó, magyar beszéd, és érdemének is érzi, hogy gyerekei „szépen” beszélnek. A nyelvjárás megbélyegzése kapcsán az Anya válaszai a leginkább említésre méltók. Az ügynöktesztek során az *ö-ző* beszélőt alacsonyabb iskolázottságúnak gondolta (szakiskola/középiskola), ugyanis „nem feltételezem, hogy leérettségizett”; és őszintén közölte is, hogy nyelvjárási beszéde miatt: „itt jön az, hogy ugye tájszólás”. Foglalkozásának a gyári munkást jelölte meg, mivel „feltételezem, hogy... gyárba’ lehet tájszólással beszélni vagy bármi. Például már egy bolti eladónak nem fogják fölvenni.” Arra a kérdésre, hogy tetszett-e neki ez a beszéd, azt a választ adta, hogy „nem tetszett, de megértettem”, „én nem szeretem a tájszólást”. Arra a kérdésre, hogy alkalmazná-e a beszélőt, ha ő lenne a munkaadó, azt válaszolta, hogy olyan munkára venné föl, „ahol nem találkozik úgymond emberekkel”. Az Apa az első ügynöktesztben mind az *e-ző*, mind az *ö-ző* beszélőt gyári munkásnak gondolta, akiknek szakiskolai vagy középiskolai végzettségük van, és rokonszenvesnek találta őket beszédük alapján. A lakóhely megítélésében a vidéki város és a falu közötti különbséget említette, hozzátéve, hogy „ha egy vidéki városban egy riporter kérdez valamit, akkor a válaszoló személy mindenképpen *e*-vel fog beszélni, ám a falusiak inkább azt a nyelvjárást használják, amit megszoktak”. A második ügynöktesztnél az *ö-ző* beszélőt magasabb beosztásúként értékelte, míg az *e-ző* beszélőt alacsonyabb szókinccse és kevésbé választékos beszéde miatt negatívan ítélte meg. A Testvér válaszai alapján a standardban beszélőket egyetemi diplomásnak, míg az *ö-ző*ket középfokú végzettségűnek tartja. A beszédek mindegyike tetszett neki, és az iskolázottságot elmondása szerint a választékos beszéd alapján ítélte meg. A válaszok alapján érzékelhető az a felfogás, hogy a nyelvjárásban beszélők alacsonyabb iskolázottságúak. Emellett az *ö-ző* beszélőket mindkét ügynökteszt során gyári munkásnak gondolta, míg a standardot használókat bolti eladónak. Mindkét ügynöktesztnél nagyvárosban élőnek tartotta az *e*-vel beszélőket, az *ö-ző*ket pedig faluban élőknek karikázta.

A Lány a műveltséget, tanultságot nem a standard beszédben látja, hanem abban, hogy mennyire magabiztosan, illetve választékosan fejezzük ki magunkat. Érdekes volt, hogy ő a standard nyelvváltozatot nem ’a helyes magyar’-nak tartja, hanem azzal a szóval illette, hogy ’tankönyvi’ magyar. Vagyis az *e-ző* változatot az írásbeliség nyelvével azonosítja. Erre az ausztriai élményét hozza példának:

Az a német köszönőviszonyban sincs azzal, amit az osztrákok beszélnek, mert nyilván ott is vannak nyelvjárások. És ott is, nyilván, hogyha elmentem egy hivatalos ügyet intézni, ha én nekem ott elkezdtek volna

osztrákul karattyolni, hát akkor pislogtam volna és néztem volna, hogy ’tessék?’ De nyilván azért, hogy megértsem őket, ezért szépen, érthetően a Hochdeutschot beszélték nekem. [...] Ettől függetlenül ugyanaz az ember, aki velem érthetően beszélt, úgy, hogy megértsem én is, az valószínűleg, ha hazamegy, ugyanúgy osztrákul, annak a nyelvjárásnak megfelelően beszél a családjával.

A fenti idézetből is látszik, hogy teljesen elismeri a nyelvjárások létjogosultságát, hiszen minden nyelv színes, és minden nyelvben léteznek különböző dialektusok. Tudnunk azt érdemes, hogy mikor melyiket előnyösebb használni. A legfontosabb, amiért érdemes elsajátítani a standard nyelvhasználatot, az az, hogy megértsük, amikor egy más vidékről, másképpen beszélő ember kommunikál velünk, bár a magyar nyelvjárások között nincsenek akkora különbségek, hogy ne lehetne megérteni a másik nyelvjárásban beszélőt. Már az első ügynöktesztnél hangsúlyozza, hogy nehéz volt számára a válaszadás, mivel „a beszédéből valakinek nem igazán lehet megmondani, hogy mivel foglalkozik”. Nála fordult elő egyedül, hogy az *ö-ző* beszélőt magasabb foglalkozásúnak gondolta, az *e-ző* beszélőt ugyanis hivatali ügyintézőnek, az *ö-ző* beszélőt pedig tanárnak jelölte. A rádióbemondót azért zárta ki, mert „a rádiósoknak van egy tipikus hangszíne meg ritmusa, ahogy beszélnek”. Az *e-ző* beszélőt érettségi végzettségűnek, az *ö-zőt* pedig egyetemi diplomásnak karikázta. Az *ö-ző* beszélő szimpatikus számára, mivel „egyrészt nem áll tőlem távol az *ö-ző* beszéd, másrészt... nem tudom, olyan... értelmesnek tűnt”. Az *e-ző* beszélőt azért nem gondolja tanár végzettségűnek, mert bizonytalannak tűnik a beszéde alapján, viszont hozzátette, hogy az is lehet, hogy csak fiatal még. Vagyis nem elsősorban az *ö-zés* vagy *e-zés* határozta meg ítéleteit. Arra a kérdésre, hogy hol él a beszélő, a standardot használót fővárosinak gondolja, míg az *ö-ző* beszélőt faluban vagy más kisebb településen élőnek karikázta be, mivel „neki már viszont volt egy kis tájszólása”, de hozzátette, hogy ettől függetlenül élhet Pesten is.

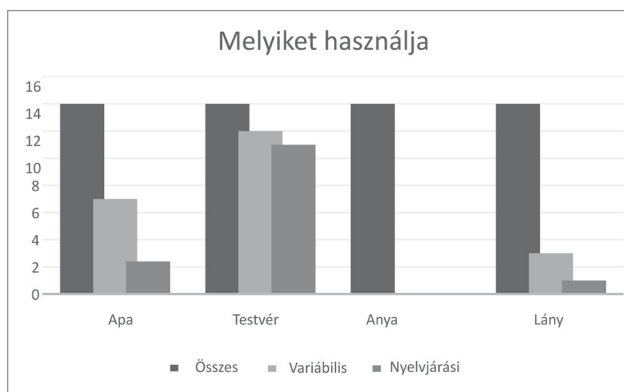
A nyelvjárási elemek megítélése

Az interjú egyik feladatában szópárokat kaptak a résztvevők. A szópárok elemei között szerepelnek standardban is variábilis kifejezések, például *csendes~csöndes*; *e-ző* és *ö-ző* alakok, amelyek a szegedi nyelvjárás jellegzetességei, például *recseg~röcsög*; illetve más alakok is, például *farmerban~farmerben*. Az első feladatnál azt kértem adatközlőimtől, hogy karikázzák be, melyik alakot szokták használni, a másodiknál pedig az általuk helyesnek vélt alakot kellett kiválasztaniuk.

Azokban a szavakban, ahol az *e-ző* és *ö-ző* forma is a standard része, az Apa az *ö-ző* formát választotta (*csöndes, szögel*), azokban a szavakban viszont, ahol az *ö-ző* forma nyelvjárási alak, kevesebb mint felét karikázta az *ö-ző* alakoknak (*gyerök, embör, lögyön, röcsög, csináljuk mög*), ami nagyjából 42%-nak felel meg. A helyesnek tartott szópár minden esetben az *e-ző* forma volt, akkor is, amikor a standardban is előfordul mindkét alak (például *csendes, szegel*). Még a *dicsér~dicsér* szópárból is az *i-s* formát karikázta be, mert ő a rövidet szokta használni. Ebből is az látszik, hogy az általa használt szavakat minden esetben helytelennek tartja, még akkor is, amikor egyébként az lenne a standardban használatos forma. Ez a nyelvi bizonytalanság az iskolákban és magyar beszélőközösségben jelen lévő előíró szemlélet miatt alakulhatott ki (Sándor 2014, 402; Kontra 2015). A Testvér a legtöbb esetben az *ö-ző* alakot használja, legalábbis azt jelölte meg, illetve a nyelvjárási szavak közül tizenkettőből tizenegyet *ö*-vel karikázott: *ehhöz, löhet, mögtanultam, mögy, lehetségös, gyerök, embör, körösz, lögyön, röcsög, csináljuk mög*. Ezzel ellentétben, amikor már arról kellett döntenie, hogy melyik alak a helyes, mind-egyiknek az *e-ző* alakját karikázta be, akkor is, ha a standardban is variábilis a két forma, például *csendes, szegel*. Még a *dicsér~dicsér* szópárból is az *i-s* formát karikázta be, tehát mindenből annak az ellentétét tartja helyesnek, amit ő egyébként használ.

Az Anya a szópárok közül a nyelvjárási szavaknál mindennek az *e-ző* alakját karikázta be, viszont azoknál a szavaknál, ahol variábilis, az *ö-ző* formát használja, legalábbis azt jelölte meg: például *csöndes, szögel*. (Egyébként más szavakat is *ö*-vel mond, de neki egyáltalán nem tűnik föl.) Annál a résznél, amikor már arról kellett döntenie, hogy szerinte melyik a helyes, azoknál is az *e-ző* formát karikázta be, ahol a köznyelvben is variábilis a két alak, például *csendes*.

A Lány a variábilis alakok közül mindnél az *ö-ző* formát használja (*csöndes, szögel*) egyébként minden mást *e*-vel karikázott; kivéve a *recseg~röcsög* alaknál, ott ugyanis a *röcsög* változatot karikázta be. A szópárok helyességének megítélése során több helyen is mindkettőt bekarikázta (*csöndes/csendes; röcsög/recseg; lakom/lakok*), egyébként mindennek az *e-ző* formáját jelölte meg (kivéve a *szögel/szegel* alaknál, ott a *szögel* alakot karikázta). A következő diagram összesítve mutatja be, hogy a résztvevők közül ki hány *ö*-zhető alakot használ saját bevallása szerint. Az összesen *ö*-zhető szavak száma tizennégy, amibe beletartoznak a variábilis alakok is. A nyelvjárási szavak száma pedig tizenkettő.



A szegedi beszéd jövője

Az Apa arra a kérdésre, hogy megmarad-e a szegedi beszéd, egyértelműen igent mondott. Szerinte „a magyar nyelv alapból szép. Ha valaki még picit cifrázza, az szerintem megin’. Én... én... én szeretem a televízióban hallgatni például, amikor a palócok beszélnek. Nekem ez nem... ez nem csúnya, hanem szép.” Sajnálná, ha eltűnne ez a beszéd, de a válaszaiból az derül ki, hogy szerinte a fiatalok már nem annyira ápolják a nyelvi hagyományokat, ám olyan „kultúrkörök”-ben, mint például egy néptáncóra, szabadon használják a tájszólást. A szegedi beszéd a Testvér számára is kedves, közel áll hozzá, de már hozzászólt, ezért semlegesnek ítéli meg. Arra a kérdésre, hogy szerinte szép-e, azt felelte, hogy „nekem nincs vele bajom”. Sajnálná, ha eltűnne a szegedi beszéd, mert „ránk jellemző, meg hát ez így van már gondolom évszázadok óta... Kár lenne, ha kihalna.” Szerinte tehát érdemes őrizni nyelvi hagyományainkat, mert ez is az identitásunkhoz tartozik. Az Anya szerint a szegedi beszéd „kihalófélben van”, és ezt egyáltalán nem is sajnálja, „mert egy országba’ én azt mondom, hogy egy nyelv legyen”. Ebből is az látszik, hogy ő a nyelvjárásokat nem tartja a magyar nyelv részének. Arra viszont nincs adat, hogy hogyan definiálná őket. A Lány szeretné, ha megmaradna a szegedi beszéd: „nem bánnám [ha megmaradna], mert egyébként szerintem aranyos”, viszont „egyre inkább kikopik”. Otthon sokszor ő-vel beszél, „eléggé szögediesen beszélgetünk otthon, igen”, és a szegedi beszédet szépnek is találja: „szívemhez közel áll”. Ezért bánná, ha eltűnne, de szerinte meg fog maradni. Egyébként szegedi beszédet a piacon, Szeged egyes peremterületén (például Tápén) lehet hallani az adatközlők szerint. A Lány a kocsmát is említi, hiszen ott lehet hallani, „amikó’ belemelegszenek a szögediek”.

Kontra és mtsai. (2016) is hasonló ellentmondásos adatokról számoltak be: van, aki szerint megmarad, van, aki szerint nem, és a vélekedés a személyes tapasztalaton vagy a család nyelvhasználatán alapul. Abban viszont általában egyetértenek, hogy visszaszorulóban vannak a nyelvjárások: „a tájszóismeret generációkon átívelő folyamata megrekedni látszik” (Kontra és mtsai. 2016, 172). Adatközlőik szerint a szegedi nyelvváltozat fennmaradását az határozza meg, hogy a beszélők milyen attitűddel viszonyulnak e beszédhez. Ugyanis, „[ha] kigúnyolják a nyelvjárási beszédüket, vagy tanúi annak, hogy másokat gúnyolnak, akkor negatív attitűd alakul ki az ilyen beszéddel szemben, ellenben, ha dicsérik, az pozitív attitűdöt eredményez” (Kontra és mtsai. 2016, 174). Tehát a nyelvjárással szembeni pozitív attitűddel lehetne elérni azt, hogy fennmaradjon.

A pedagógusok szerepe

Az Anya szerint most már talán elfogadják az iskolában a nyelvjárási beszédet, és „az már a jövő dolga”, hogy megmarad, vagy sem, arra a kérdésre, hogy hogyan lehetne ápolni nyelvi hagyományainkat, nem adott konkrét választ. Említi, hogy az iskolájának igazgatója volt egyben a magyartanár, és ő bizony sokszor javította a tanulók beszédét. Egy nagy tiszteletnek örvendő igazgató volt, mindenki becsülte, ezért véleményével is formálta a tanulók (és persze a szülők) gondolkodásmódját. (Érdemes lenne arra is kitérni, hogy a különböző iskolatípusok tanárainak milyen az attitűdje a nyelvjárások iránt – a két szülővel készített interjú alapján ugyanis egymástól merőben eltérő válaszokat kaptam.) A két testvér (Apa, Testvér) véleménye szerint a család feladata, hogy megmaradjon a nyelvjárási beszéd, és otthon, családi körben kell őrizni nyelvi hagyományainkat. Ha családi körben ő-vel beszélünk, akkor a fiatalabb generáció is átveszi és ezáltal marad fenn sokáig a nyelvjárási beszéd. A Testvér az iskolát egyáltalán nem tartja felelősnek ebben, ugyanis „a gyereket, azt meg kell tanítani magyarul”. Ezzel szemben a Lány szerint a pedagógusoknak nagy szerepük van abban, hogy a diákok milyen attitűdöt alakítanak ki a nyelvjárással kapcsolatban. Az iskola nemcsak az oktatás színtere, hanem az egységes nyelvi normák és sztenderd kultúra közvetítésének egyik legfontosabb eszköze is, amely a nyelvi ideológiák és mítoszok átadásában, valamint a nyelvjárás fogalmának kialakításában is meghatározó szerepet tölt be (Berente és mtsai. 2023). Ha egy pedagógus leszoktatja a diákot a nyelvjárási beszédéről, ezt a szemléletet az ő gyerekeinek is továbbadja, amint azt látjuk is a nagymama esetében, aki tanára miatt nemcsak hogy leszokott a nyelvjárási beszédéről, de a gyerekeit is a standardra tanította, és az Anya magáévá is tette ezt a szemléletet. A megmaradás érdekében a Lány az iskola szerepét abban látja, hogy ha

egy tanórán verset, mesét vagy bármilyen szöveget olvasnak a diákok, akkor olyan szövegeket is építsünk bele a tananyagba, ahol megjelennek a különböző nyelvjárások. Ezáltal megszokottabbá, természetesebbé válik a diákok számára, hogy más, az ő beszédüktől eltérőt olvassanak, esetleg halljanak. Ezenkívül a tanárok szerint azzal is segíthetnek a megmaradásban, hogy ha egyébként nyelvjárással beszélnek, akkor a tanórán sem a standardot beszélik, így például a nyelvjárással beszélő diákok is szabadabban és bátrabban tudják kifejezni magukat. Ehhez azonban az oktatásban szemléletváltásra lenne szükség, ugyanis sok pedagógus nemhogy nem beszél nyelvjárással a tanórán, de még helyteleníti is azt, ha valaki nem a standardot használja. A tanórákba szükséges beépíteni a nyelvészeti ismereteket – nem csak a magyarórákba. Ezáltal

észrevétlenül, indirekt módon is megtapasztalhatják a tanulók, hogy a nyelvjárások kérdése nem csupán egy nádfedeles házzal egy népviseletbe öltözött falusi beszélővel illusztrált, más tananyagrészekről elkülönülő tankönyvi fejezet, hanem a mindennapi nyelvhasználat szerves része, amelynek tehát a nyelv minden aspektusában van illetékessége (Parapatics 2020, 87).

Ez a vélemény párhuzamban áll az Apáéval, aki a kultúrházhoz és a néptánc-csoporthoz köti a nyelvjárás megőrzését. Bizonyos mértékben ma már pozitívabb a tanárok nyelvszemlélete, mint az ötvenes-hatvanas években, a nyelvi tolerancia nem mindegyikükénél jellemző (vö. Németh 2024). Ennek sok egyéb mellett a köznevelési dokumentumok elvárásai is az okai. Parapatics (2020) kitér a köznevelési dokumentumokban fellépő ellentmondásokra is. Ezen dokumentumokban jelen van a nyelvjárásokkal szembeni elfogadó attitűd elvárása, a tanárok jó része mégis standardközpontúan tanít és kér számon. Példának hozza, hogy „a közép- és emelt szintű feladatlapok helyesírásának javításában az aktuálisan érvényben lévő helyesírási szabályzat az irányadó, amely, mint az közismert, nincs tekintettel a nyelvjárási ejtészváltozatokra” (Parapatics 2020, 67). A magyarok körében tapasztalható nyelvi bizonytalanság következtében a nyelvjárások megbélyegzése továbbra is fennáll, és Parapatics (2020, 14) álláspontja szerint ez a szemléletmód mindaddig nem fog megszűnni, „amíg a köznevelés nem közvetít helytálló ismereteket a nyelv heterogenitásáról és arra alapozott elfogadó szemléletet meggyőző mennyiségben és minőségben, azonos irányba mutatva, és nem ellentmondásos ismereteket tanítva” (Parapatics 2020, 16).

A pedagógusok a legtöbbet akkor tehetik a nyelvi megbélyegzés ellen, ha továbbképzik magukat. Nemcsak egy magyartanárnak szükséges nyelvészeti ismeretekkel rendelkeznie, hanem minden, az adott nyelvet beszélő személynek. Pedagógusként viszont felelősséggel tartozunk azért, hogy a tanulókat milyen élmények érik általunk. Ezért fontos, hogy a tanórákon ne érje nyelvi megbélyeg-

zés a diákokat, és ha más diákok megszólnak egy társukat nyelvhasználata miatt, kellő tudásanyaggal tudjuk elfogadásra buzdítani őt. Ez a szemléletmód Parapatics (2020, 69) írásában is megjelenik: „...a pedagógusok dialektológiai ismereteinek a hiánya, illetve hiányosságai súlyos következményekkel járhatnak a nyelvjárási háttérű tanulók iskolai előmenetelére nézve”. Lényegében ezt dokumentálta kísérleti keretek között Jánk István (2019) is. Véleményem szerint elmondható, hogy az utóbbi évtizedben gyökeres változás lépett fel a társadalomban, az élet minden területén: az elfogadó szemlélet egyre áthatóbban jelen van mindennapjainkban. Ez azt jelenti, hogy elfogadóbbak vagyunk más, a korábban kialakított normáktól eltérő személyekkel szemben: csökken a rasszizmus, a homofóbia stb. Ez azt eredményezi, hogy a nyelvjárásokkal szembeni attitűdre is hatással van az az elfogadó szemlélet, és ezáltal bátrabban merjük vernakulárisunkat használni más, nem otthoni környezetben (vö. Sándor 2014, 430–432). Lőrincz és mtsai. (2022) a BBB-módszert tartják az egyik lehetséges megoldásnak a nyelvi diszkrimináció megszüntetésére. A módszer lényege, hogy amikor visszajelzést adunk a diákok nyelvhasználatára, „azt mindig bővítés céljával, barátságos attitűddel és beszédhelyzethez kapcsolva tesszük” (Lőrincz és mtsai. 2022, 71). Lényeges, hogy hozzáadó attitűd legyen jellemző a pedagógusra, tehát ha a tanuló tájszót mond a tanórán, ne a standard alakkal helyettesítsük, hanem tanítsuk meg a standard alakot is, illetve azt tanítsuk meg, hogy egy-egy nyelvi elemnek más stílusértéke lehet egyes nyelvváltozatokban (Lőrincz és mtsai. 2022, 74). A barátságos attitűd pedig nemcsak a nyelvhasználatra adott visszajelzés során, hanem általánosságban elengedhetetlen a biztonságos iskolai környezet kialakítására.

Irodalom

- Bálint Sándor. 1957. *Szegedi szótár II.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Berente Anikó – Kontra Miklós – Németh Miklós – Schirm Anita – Sinkovics Balázs. 2023. Nyelvi vélekedések mintázatai Szegeden és környékén. *Hungarológiai Közlemények* 24 (4): 81–88.
- Jánk István. 2019. *Nyelvi előítélet és diszkrimináció a magyartanári értékelésben.* Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem.
- Kontra Miklós. 2015. Megjegyzések nyelvi identitásunk intézményes rombolásáról. In Bodor Péter szerk., *Emlékezés, identitás, diszkurzus.* 21–38. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Kontra Miklós – Németh Miklós – Sinkovics Balázs. 2016. *Szeged nyelve a 21. század elején.* Budapest: Gondolat Kiadó.
- Lőrincz Gábor – Istók Béla – Baka L. Patrik. 2022. Nyelvi diszkrimináció vagy nyelvi tolerancia? A BBB-módszer alkalmazásának lehetőségei a (kisebbségi) pedagógiai gyakorlatban. Budapest: *Civil Szemle* 19 (2): 61–80.

- Németh Miklós. 2024. A változó nyelvjárás – a tanórán. Eltérő tanári hitvallások. In Farkas Edit – Nemesi Attila László – Pintér Lilla szerk., *Levéltár – terepmunka – katedra*. Budapest: PPKE BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék.
- Parapatics Andrea. 2020. *A magyar nyelv regionalitása és a köznevelés: Tények, problémák, javaslatok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Parapatics Andrea. 2022. Nyugat-magyarországi beszélők nyelvi-nyelvjárási attitűdjei. Részeredmények. Beregszász: *Acta Academiae Beregsasiensis* 1 (1): 85–105. <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.2020.1.002> (2025. febr. 27.)
- Sándor Klára. 2014. *Határtalan nyelv*. Bicske: Szak Kiadó.

EXAMINING THE DIALECT OF SZEGED WITHIN A FAMILY

This study investigates the use of the ö-dialect characteristics of Szeged and its surroundings, as well as the language attitudes associated with it. The research is based on qualitative methods, drawing on interviews conducted with four family members from Szeged. The findings indicate that while younger generations use the ö-dialect less frequently, they have a more positive perception of it compared to older generations. Additionally, the study examines the role of public education in shaping perceptions of dialects: the emphasis on linguistic standardization in schools often negatively impacts the preservation of dialectal forms. Furthermore, the research highlights the fact that attitudes toward dialects can vary significantly even within a single family, which presents an important consideration for shaping pedagogical approaches.

Keywords: language attitudes, Szeged dialect, language use differences within a family

ANALIZA SEGEDINSKOG DIJALEKTA U OKVIRU JEDNE PORODICE

Studija se bavi korišćenjem dijalekta sa naglašenom upotrebom samoglasnika *ö*, specifičnim za Segedin i okolinu, kao i stavovima u vezi sa dijalekatskim govorom. Istraživanje se zasniva na kvalitativnim metodama, sprovedenim pomoću intervjua u jednoj četvoročlanoj porodici. Rezultati pokazuju da je, iako članovi mlađe generacije ređe koriste varijantu jezika na *ö*, njihov odnos prema ovoj pojavi pozitivniji od odnosa starije generacije. Osim navedenog, studija analizira ulogu obrazovanja na percepciju dijalekata: uniformizacija škole i insistiranje na standardnom jeziku negativno utiče na opstanak dijalekatskih pojava. Istraživanje ukazuje i na to da odnos prema dijalektima čak i u okviru jedne porodice može biti veoma različit, što može predstavljati relevantnu smernicu za formiranje pedagoškog pristupa.

Ključne reči: stavovi o jeziku, dijalekat iz okoline Segedina, razlike u upotrebi jezika u okviru porodice